

УДК 101(09)+130.2+2-1

Юрій Вільчинський,
доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри філософії
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ІЗ ДУХУ ЕПОХИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

Стаття присвячена дослідженню культури середньовіччя і того, що лежить в основі зародження її філософії – ідеї творення та ідеї одкровення. У статті аналізуються відношення філософії і теології, церкви і держави, боротьба культу Марії і культу диявола. Розглядається найважливіше для середньовіччя завдання: філософізація теології і теологізація філософії. Пропонуються, так звані «темні віки» середньовіччя – розглядати як внутрішню роботу духа, як час, коли юна душа культури лише пробуджується до свідомості у своєму ландшафті і починає формуватись фаустівська тяга до нескінченності...

Ключові слова: християнство, середньовіччя, готична віра, душа культури, прасимвол нескінченності, ідея перспективи, картина світу, тайнство покаяння, ідея особистості, династичний принцип, історія.

Давно відомо, що поділ історії на античну, середньовічну і нову став загальноприйнятим. Містична трійця світових епох «*Стародавній світ → Середні віки → Новий час*» завжди була спокусою для метафізичного смакування¹. У своєму первісному задумі ця схема є витвором магічного світовідчуття, що вперше з'являється в персидській та юдейській традиціях. Проте лише на західному ґрунті шляхом додавання третьої (завершальної) епохи – європейського «Нового часу» – у цю картину проникає тенденція *спрямованості* та *руху*².

¹ Гердер, наприклад, називав історію вихованням людського роду, Кант – розвитком поняття свободи, Гегель — саморозгортанням світового духу, а Маркс – історією боротьби класів.

² Але тут ми потрапили у своєрідну пастку, коли до доповнювальних понять язичництва і християнства додали підсумкове поняття «Нового часу», яке за своєю

Але для історії філософії питання стоїть так: де зупинилась антична філософія і звідки бере початок філософія *Середніх віків*. Зрозуміло, що не хронологія визначає зміни філософії, а філософія, її проблематика визначає хронологію.

Тут слід уточнити, з якого саме часу необхідно вести відлік «середнім вікам»: чи від дати падіння Західної Римської імперії (*Imperium Romanum*)³ – 476 р., чи від коронації Карла Великого – 800 р.?

Історики кажуть, що зі смертю імператора Майоріана (457–461) була втрачена остання надія римлян на відновлення імперії. Подальша швидка зміна імператорів поступово узалежнила їх від волі варварських вождів. Нарешті у 476 р. германський вождь усунув від влади 16-річного імператора Ромула Августула. Іронія долі полягала в тому, що останній імператор мав таке ж ім'я, як і легендарний засновник міста Риму та перший цар Римської держави – Ромул. Разом із падінням останнього імператора зникло й саме поняття – Західна Римська імперія. Звідси бере відлік поняття «середньовіччя». Тоді як Східна Римська імперія проіснувала ще 1000 років аж до падіння Константинополя у 1453 році. Отже, культура середньовіччя розгорталась між цими датами:
від і до.

Античний світ був поглинений і розчинений світом варварським, хоч утворений результат вже не мав яскраво культурного забарвлення античного світу, але не мав і культурної безбарвності варварського світу. Це було щось *середнє* між тим та іншим.

Якщо Цезар відкрив новий світ з його реального, тобто матеріального боку, то з боку його духовного і внутрішнього існування, світ відкрився за Августа у християнській релігії. Саме тоді християнська релігія, що виникає разом з імперією, набуває значного поширення і врешті-решт за Константина Великого стає панівною у Римській імперії. Отже, у римському світі об'єднання

природою не допускає процедури продовження, навіть після неодноразових «розтягувань» із часів хрестових походів, виявляється безпомічним до продовження. Адже за Новим часом настають новітні, потім найновітніші і далі най-най...

³ Її дослідження бере свій початок із шеститомної праці англійського історика Едварда Гіббона «Історія занепаду і падіння Римської імперії» (1776-1788 pp.).

Сходу й Заходу спочатку відбувалося зовнішньо – через завоювання, тепер же відбулося внутрішнє об'єднання – через християнізацію. Відразу стало зрозуміло, що рабство, як фундамент античності неможливе за християнства.

Для того, щоб показати народження філософії із духу епохи, необхідно, хоч у загальних рисах охарактеризувати одне з найвеличніших явищ історії людства – християнство.

Моральний стан римського суспільства на той час – це розгубленість, легковірність, брехливість, розпуста, продажність і підкупність.

Традиційне уявлення вбачає в християнстві творення однієї людини, Ісуса Христа. «Христос» – грецьке слово, що означає «помазанець», є тільки грецьким перекладом єврейського слова «месія». Епоха, коли виникло християнство була періодом глибокої кризи, яка охопила всю Римську імперію. Ця криза привела до повного розпаду традиційних форм виробництва, держави, ідей і вірувань. Тупикова ситуація викликала ріст нової релігійності, поширення *есхатологічних ідей* (про кінцеву долю людства і світу), так і *месіанських* (про майбутнє спасіння людства сином Божим), шляхом знищення зла й встановлення царства Божого.

Ідейними джерелами християнства були: *юдаїзм* (всі три течії: фарисеї, саддукеї та есеї), *неоплатонізм* і *стоїцизм*. Християнство пройшло еволюцію від ранніх общин, де воно було демократичним до державної церкви Римської імперії.

В основі християнства лежить *два* найважливіших принципи: *ідея творіння* і *ідея одкровення*. *Ідея творіння* лягла в основу середньовічної онтології, а *ідея одкровення* склала фундамент вчення про пізнання. Звідси і впливає основний світоглядний принцип епохи середньовіччя – *теоцентризм*. У відповідності з цим принципом – джерелом буття, добробуту і краси є Бог, служіння Богу розглядалось як основа моралі, уподібнення Йому – як найвища мета людського життя. Бог є центром філософського осмислення і духовного переживання.

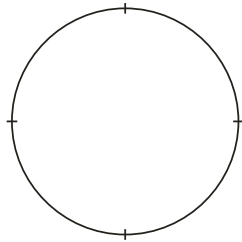
Отже, на зміну космоцентризму з ідеєю вічного кругообігу⁴ приходять тецентризм із іманентною ідеєю векторного

⁴ Ідея вічного кругообігу постає на ґрунті циклічного (від грец. *kyklos* — круг, коло, круговерть) відчуття і переживання часу як сукупності взаємопов'язаних явищ, процесів, що створюють закінчене коло розвитку протягом якогось проміжку часу.

розвитку «від» і «до». За теоцентричного світогляду, проблема Бога є засадничою щодо усіх інших проблем.

Космоцентризм

Теоцентризм

Циклічний час:
відсутні початок
і кінець, вічний
колообіг

Початок Середина Кінець

Векторний час

Минуле
(пам'ять)

Теперішнє
(віра і любов)

Майбутнє
(надія)

Природно-людський світ створений Богом і залежить від його всемогутньої волі. Тут протиставлення

Бога і *Природи*

конкретизується у проблему

вічності й *часу:*

Вічність є атрибутом Бога, а час (як і природа) – його творінням. Час осмислюється через

минуле → *теперішнє* → *майбутнє*,

де минуле (пам'ять) і майбутнє (надія), досягається через теперішнє (віру і любов). Душа людини визначається як нематеріальна, розумна, безсмертна сутність, що має початок, але не може мати кінця. Людина мусить здобувати знання мудрості, бо найвищою її метою є спасіння душі і служіння добру (Богові), а любов до Бога – справжня премудрість...

Що й стало підставою для поділу людської історії на дві величезні ери:

дохристиянську і християнську
(як *передісторію*) (*власне історію*).

Християнство впровадило в історію людства три цілком унікальні й неповторні події:

- *гріхопадіння як початок історії;*
- *пришестя Христа — поворотний пункт в історії людства;*
- *майбутнє Друге пришестя і Страшний суд як доконечне її завершення.*

У своїй основі християнська концепція історії є трансцендентною і теологічною, що змушує історію реалізовувати задані ззовні цілі.

Гріхопадіння → *спокута* → *Друге пришестя*

є пункти, де сполучається історія неба і землі, а саме, небесна історія слугує джерелом сенсу земних історичних подій. Саме тут сукупне буття християнської культури володіє, як найвищою можливістю, символічним для цієї культури *першообразом* свого світу.

Отже, *минуле* → *теперішнє* → *майбутнє* сполучаються в єдиний ланцюг історичного процесу. Античність теж знала ці поняття, але переживала їх зовсім по-іншому. «Теперішнє» для неї, наче *вічнотеперішнє*, настільки було «розтянуте» між цими поняттями, що по-справжньому її мало цікавило, як минуле, так і майбутнє. Для грека, наприклад, не існувало картини становлення світу. Символом аісторичного духу грецької культури завжди є дорична колона, яка фактично втілює заперечення часу, його спрямованість, те, що грек називав космосом, було картиною світу, не того, що постає, а завжди суцього, сталого. Тому вся антична культура, виведена з «евклідівського» переживання тілесності: звідти і гегемонія пластики в мистецтві. Антична скульптура ніколи не зображала малих дітей і старих людей, вона лише репрезентувала, тут і тепер – гармонійно-довершене тіло, у піку фізичного розквіту, коли важко собі уявити Венеру в 11 років, чи Аполона, якому вже давно за 70.

І навпаки, західноєвропейська або «фаустівська» культура, як її називає О. Шпенглер (1880–1936), живе ідеєю перспективи, глибини, «третього виміру»: тут і домінування контрапункту в музиці, лінійної перспективи в живописі, вчення про нескінченний простір у фізиці й династичний принцип у політиці. «Теперішнє» вже спресоване до миті, до удару дзвона у соборі, який завжди нагадує нам про нескінченний плін часу, що не дозволяє повернути жодної втраченої миті – пам'ятай, ця мить спливає раз і назавжди, і ніколи вже не повториться у твоєму житті...

Отже, фаустівський образ світу та його історії, підготовлений християнським літочисленням, йде від церкви, починаючи з Йоахима Флорського близько 1200 року. Підставою тлумачення всіх світових подій тут стала послідовна зміна трьох часових інтервалів, тобто діяння:

Отця → *Сина* → *Святого Духа*.

Тому найбільш виправданий, на наш погляд є такий підхід до середньовічної філософії, коли з цим явищем пов'язують перш за все історично своєрідний спосіб філософствування, характерний для епохи феодалізму.

Своєрідністю вказаного способу філософствування була його сполученість з релігійною ідеологією, заснованою на принципах одкровення і монотеїзму, тобто на принципах які були загальні для юдаїзму, християнства і мусульманства, проте за своєю суттю були чужі і ворожі язичницьким релігіям і міфологічному світогляду. Ця фундаментальна залежність від релігійної ідеології не означала для філософії повного її розчинення у релігійній свідомості. Але все ж таки незмінно протягом всього періоду її існування ця залежність визначала і специфіку філософських проблем, і вибір способів їх подолання. Хоч і стверджують, що імператор Юстиніан поклав край античній філософії у 529 році, коли своїм указом закрити останні філософські школи в Афінах, Антиохії та Александрії, це не зовсім так. Антична філософія вичерпала себе ще за декілька століть до цього указу.

Постає природне питання: що сталося би з античною філософією якби вона не вступила в союз з теологією, що була деспотичною наставницею, але й у певному розумінні також її опікуншею? Імануїл Кант з цього приводу якось зазначає: «Про філософію кажуть, що вона служниця богослов'я... Але з цього не зовсім ясно, чи йде вона зі смолоскипом попереду своєї вельможної пані, чи несе її шлейф»⁵.

Середньовічна філософія – історична сукупність філософських вчень періоду феодалізму, де знайшов світоглядне і методологічне відображення спосіб життя феодального суспільства, те, що Г. В. Ф. Гегель називав епохою схопленою у думці.

Як не парадоксально, середньовічна філософія почалася набагато раніше, ніж завершилась антична. Тою ланкою, що єднала їх – стало нове прочитання філософії Платона. *Неоплатонізм* був не занепадом античної філософії, а останнім її розквітом, останнім її злетом, де всі досягнення античної філософії звелись воедино. Проте, вже там панувала повна невпевненість і розчарування в цінностях суто античного змісту. Думка прагла *ekstasia*'a – виходу за межі своєї суб'єктивності.

У неоплатонізмі основою буття виступає вже не чуттєво-матеріальний космос, а абсолютна особистість, яка вище за будь-який космос, яка його творить і ним керує. Це вже

⁵ Див.: Кант *И.* К вечному миру. – Собр. соч. в 6 т. – Т. 6. – С. 257-310. – С. 289; див. також: Кант *И.* Спор факультетов. – Собр. соч. в 6 т. – Т. 6. – С. 311-348. – С. 325.

перехід до християнства. Християнство в особі Христа, який не заперечує світ як Будда, і не покидає його, як платонівський філософ, а приходить у світ, щоб спасти його. У християнстві ідеальний космос Платона трансформується в живе ідеальне царство Боже.

Ідеальна особистість виступає як втілена боголюдина, однаково причетна і до Неба і до Землі.

Ідейний світ Середньовіччя в цілому у всіх своїх елементах був насичений і пройнятий релігійними уявленнями.

Ідея станового поділу суспільства проходить за Середньовіччя через всі теологічні і політичні роздуми. І справа тут зовсім не обмежується звичайною тріадою:

*духівництво,
аристократія,
«третій стан»⁶.*

Самому поняттю «стан» тепер надається велика вага і широкий зміст. Взагалі стан – це будь-яке угруповання, діяльність, або професія, яка розглядається як стан, тому на той час можна було нарахувати більш десятка станів. Отже, стани це певні версти суспільства, «*estat*» «*ordo*» (порядок) і за всіма цими термінами стоїть думка про боговстановлену дійсність. Земний розподіл станів вважався за Середньовіччя відображенням небесної ієрархії:

як на Небі так і *на Землі.*

Середньовіччя – це епоха постійних контрастів, різнобарвних форм, де всі боки життя чванливо і грубо виставлялись напоказ. Прокажені крутили свої тріскачки, збираючись у числені процесії, злидні і волоцюги кричали обабіч дороги. Стани і верстви, звання і професії відрізнялись всім і перш за все одягом. Знатні вельможі позірно прогулювались площами міст, поблискуючи розкішною зброєю і пишним вбранням, кому на страх, а кому на заздрість.

Закохані носили кольори своїх дам, члени братств мали свою емблему, прихильники впливових осіб – відповідні значки і характерні відзнаки. Вже тоді зароджується геральдичне мистецтво, тобто гербознавство (*erbe*) – спадщина, знак держави, міста чи роду, з'являється відповідне поєднання кольорів на стягах. Поява *геральдики* збіглася із поширенням прізвищ, саме прізвище стало однією з нових

⁶ Поняття «третій стан» належить Платону.

форм самоідентифікації західноєвропейського середньовічного суспільства.

У зовнішньому вигляді міст і сіл зберігались різкі контрасти. Середньовічне місто не переходило у брудну околицю, як це відбулося згодом, а виступало як єдине ціле, замкнуте глухими стінами з грізними вежами.

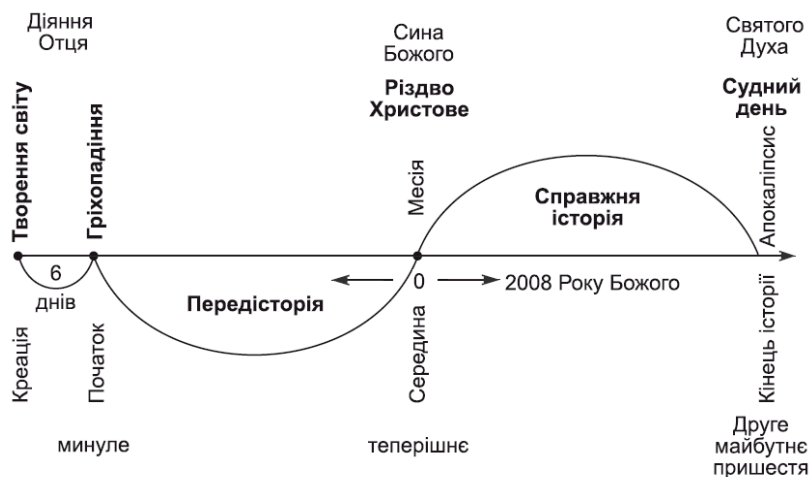
Різниця між літом і зимою відчувалась різкіше, ніж у наші дні, а також між світлом і темрявою, тишею і шумом. Наприклад, сучасному місту невідомі такі поняття «непроглядна темрява», «мертва тиша», «подинокий вогник». Єдине, що вносило в життя міста порядок і ясність це звуки дзвонів – це те, що єднало і велично панувало над містом.

Виникає питання: невже ця епоха не знала інших радощів, крім тих, які черпала у жорстокості – середньовічні катівні, вогнища інквізиції і п'ять мільйонів жінок, спалених під гімни *Ave Maria*, у чванливості і надмірності, невже не існувало хоч де-небудь коротких радощів, спокійного і щасливого життя? Взагалі можна сказати, будь-який час залишає після себе набагато більше слідів своїх страждань, ніж свого щастя. Лихоліття – ось з чого твориться історія і середньовіччя тому доказ.

Завжди на *початку історії* спостерігаємо найглибші релігійні переживання, несподівані прозріння, тремтіння і страх перед майбутньою свідомістю, метафізичні мрії й поривання, а в *кінці історії* – лише загострену до болю інтелектуальну ясність. Кожному культурному організмові відміряний певний термін, що становить за О. Шпенглером приблизно 1000–1200 років. Як своє фундаментальне відкриття в історії мислитель вбачав у тому, що великі культури є чимось суцільно первозданим, що виростає з глибинних надр людської душевності. Адже *культура – це душевність, що знайшла свій вираз у символічних формах*.

Наприклад, християнський теолог і філософ Аврелій Августин (354–430), розмірковуючи над важкими питаннями про початок світу, душі та самого роду людського, останній поділив на два розряди: «один тех людей, которые живут по человеку, другой тех, которые живут по Богу. Эти разряды мы символически назвали двумя градами, т. е. двумя обществами людей, из которых одному предназначено вечно царствовать с Богом, а

другому подвергнуться вечному наказанию с диаволом. Но это уже конец их...»⁷. Схематично історіософську концепцію Августина про початок, поширення і неминучий кінець двох градусів можна подати так:

Отже, справжня історія, за Августином, розгортається як боротьба двох Градів:

*Граду Божого*⁸ → ← *Граду земного*⁹
 (церкви або Божих обранців) та (держави, або ватаги розбійників)

↓
історія

Цей новий дух (теоцентричний світогляд) тут чітко зафіксував протилежність

церкви й *держави*,

що, своєю чергою, буде мати вирішальне значення для всієї подальшої історії. З одного боку, формується церква як буття абсолютної істини, адже вона є усвідомлення цієї істини, а, з іншого – наявна діяльність, яка змушує суб'єкта відповідати таким високим критеріям.

⁷ *Августин*. О граде Божьем // *Философия истории*. Антология. – М.: Аспект Пресс, 1995. – С. 21.

⁸ Найбільш знаменита формула Августина *civitas dei* (град Божий) – не є античне місто, ні західна церква, а радше цілісна єдність вірних, блаженних і ангелів.

⁹ Градом земним Августин називає — «град настоящего века», тому історія у нього постає як історія розгортання боротьби цих двох Градів (див.: *Августин*. О граде Божьем // *Философия истории*. Антология. — М.: Аспект Пресс, 1995. – С. 23).

Йдеться не тільки про усвідомлення абсолютної істини, а й формування громадянської свідомості, із її кінцевою метою, яка реалізується у державі.

Європейська історія є виявом розвитку кожного з цих принципів автономно, тобто для себе. І коли, наприклад, звернемось до Гегеля, який і тут був вірний своїй «тріаді», отримаємо картину поділу германського світу на *три основні періоди*.

Перший період починається з появою германських народів у римській державі. Приймавши християнство, германські народи поступово оволоділи Заходом. Згодом цей світ постав як християнство, як єдина та однорідна маса. Ця епоха тривала до Карла Великого¹⁰. Тут ще духовне й світське (громадянське) є лише різними сторонами одного явища.

У *другому періоді*, як результат розвитку цих двох сторін простежується послідовна самостійність і протилежність – церкви для себе як *теократії* й держави для себе як *феодальної монархії*. Тоді Карл Великий (800 р.) підтримав папство в боротьбі проти римської знаті й у такий спосіб був укладений союз між духовною і світською владами, результатом якого повинно було бути царство небесне. Але тут відбулася дивна метаморфоза: християнський принцип із внутрішнього перетворюється на щось зовнішнє й абсолютно в потворній формі. Християнська свобода обернулася у свою протилежність: суворе поневолення та аморальну розпущеність грубих пристрастей.

Третій період починається з правління Карла V (1530–1558) у першій половині XVI ст. Саме тоді у мирян пробуджується свідомість своїх прав завдяки відновленню християнської свободи. І зробила це Реформація.

У внутрішньому житті держави різні стани були ізольовані, і між окремими державами існували тільки зовнішні взаємини. Реформація пробудила субстанційне начало духа – *свободу*. Відтоді почала розвиватися теоретична думка, тобто стверджувались основні положення, виведені з розуму, згідно з якими, державний лад треба змінити. Тоді державне життя стає свідомим і відповідає *вимогам розуму*, як каже Гегель. Вперше реалізується ідея *свободи духа*, але повсюдно стали

¹⁰ Карл Великий (724–814). Від 768 р. — король Франції, а 800 р. – коронований на імператора.

нехтувати звичаями й традиціями. Починається дипломатична політика, яка об'єднує одні держави проти інших. Світ стає ясний і зрозумілий самому собі: визнається раціональна мета, народи воліють прав у собі і для себе, постають нації і національні ідеї; релігія також не може встояти без думки, і вона частково наближається до поняття, частково, під впливом думки, впадає у відчай, перетворюючись на забобони.

Ці три періоди можна образно передати як Царство
Отця → Сина → Святого Духа.

Тепер ми переходимо до того пункту всесвітньої історії, який має назву «переселення народів» і розглянемо як воно вплинуло на дух епохи.

Треба відрізнити ті германські народи, які залишились на своїх попередніх місцях і ті, які осіли в Римській імперії, змішавшись у такий спосіб із раніше підкореними народами. Тоді відбулося, так би мовити, подвоєння германських народів – на

ост і *вестготів*.

Доля цих народів склалась по-різному, проте загальна мета їх полягала в тому, щоб заволодіти територією і сформувати державу. Отже, на руїнах Римської імперії утворюються нові нації, які мають сліди *подвійного походження*: на поверхні це виявляється через мову, з одного боку — *латина*, а з іншого — *національні мови*, які поступово витісняють «вчену» латину. Переселення народів та активний процес змішування вів не до утворення цілісності, а до щораз більшої партикуляції, коли права перетворюються на привілеї.

У X ст. несподівано пробуджується юна фаустівська душа, як єдність сили, волі й спрямованості, виявляючи себе в нескінченних образах.

Ця рання задушевність постійно випромінюється від країни без міст – від сіл і хижин, від сільської хатини. Саме тут, у сільських оселях, формується, з одного боку, велика спільнота неспання духовно обраних, а, з іншого — великі потоки існування лицарства й героїзму. Звідси починаються обидва прастани —

<i>духівництво</i>	і	<i>знать,</i>
<i>споглядання у соборах</i>	і	<i>вилазки із замків,</i>
<i>аскетизм</i>	і	<i>культ дами,</i>
<i>релігійний екстаз</i>	і	<i>шляхетні вчинки,</i>

де кожен із них має власну історію і ніщо не може усунути цієї кардинальної суперечності, як закодованої протилежності

простору й *часу,*
історії релігії і *політичної історії,*
історії істин та *історії фактів,*

що неоспорно підносяться одні навпроти інших. Ця споконвічна протилежність бере свій початок ще у

соборах і *замках,*

має своє продовження у містах, що розвиваються, уже як протилежність

науки й *економіки,*

щоб потім, на фінальному етапі історії, знайти своє завершення у боротьбі

духу й *влади.*

Проте обидві ці взаємопоборні історії повністю розгортаються лише на гребені людства. Селянство ж, що залишається у його глибинах, не має історії, воно — позаісторичне, воно ніколи не зрозуміє суті держави, як і суті догматів. Дух і місто взаємопов'язані: змінювався дух, змінювалося і місто. З потужної ранньої релігії священних гуртків у молодих містах розвивається схоластика й містика, у переплетіннях вузьких провулків і площ зароджується Реформація, філософія і світські науки, у кам'яних глибах пізніх великих міст — рух Просвітництва і безрелігійності¹¹.

Кожна культура, як варіація на тему *прасимволу*, за О. Шпенглером, переживає такі фази:

- а) *міфосимволічну* (тобто ранньої культури);
- б) *метафізично-релігійну* (тобто високої культури)¹²;
- в) *пізню*, (час епігонів, що переходить у);
- г) *цивілізацію* (симптом відмирання цілого культурного світу).

На кожному етапі історичного розвитку культура здійснює свій прасимвол. Він прихований у формі держави, у міфах і релігійних культурах, в етичних ідеалах, формах живопису, музики і поезії, в основних поняттях науки, але не вичерпується ними. Його неможливо понятійно викласти. Кожний окремий символ промовляє про себе, звертаючись до внутрішнього почуття, а не до розуму. На глибоке переконання О. Шпенглера,

¹¹ Саме безрелігійність, а не атеїзм, як різновид вірування. Див.: Булгаков С. Карл Маркс как религиозный тип // Наш современник. — 1990. — №11.

¹² «Дух зрілих культур намагається понятійно опанувати довколишній світ» (Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 609).

все визначає вибір прасимволу в той момент, коли душа культури пробуджується до свідомості у своєму ландшафті¹³.

Символи, за вченням О. Шпенглера, суть чуттєві знаки, останні, неподільні, а найголовніше — це спонтанні враження, що мають певне значення. Символ — це якась межа дійсності, яка означає щось таке, що не може бути повідомлено шляхом розсудку¹⁴. Дорійська колона, готичний собор, візантійська базиліка, гештальт української хати¹⁵, родина, людські стосунки, одяг і культові дійства, зовнішній вигляд людини, її хода і статура, певні соціальні стани і народи, діалекти і форми осілого життя всіх людей і тварин — усе це є символічним виявом космічного потягу. Отже, будь-яка культура починається «від землі» і пнеться у космос.

Усі устремління молоді культури, тут розглядаються з погляду *прасимволу нескінченності*, уся спрага потужно пульсуючої крові, знайшли своє вираження в образі святої Діви й Матері Божої — Марії. Її небесне коронування перетворилось на один із найбільш ранніх мотивів готичного мистецтва, де вона з'являється посеред небесного воїнства у вигляді фігури, в білих, синіх і золотих шатах. Ось вона схиляється над Немовлям; ось вона відчуває спис у серці; ось вона стоїть внизу біля хреста і тримає на руках тіло мертвого Сина. Тоді, на зламі тисячоліть, активно розробляють її культ: виникає *Ave Maria*, канон Благовіщення і непорочного зачаття. Вона сама і її образ завжди буде оточений численними легендами.

Проте світу небесному — світу найдуховнішої чистоти, краси і милосердя протистоїть інший світ — *царство диявола*, що на готичному полотні розташований внизу, на задньому плані, і є одним із найвищих моментів готики. Воно (царство диявола), скрізь сіє зло, руйнує й спокушає, як у природі, і в людському суспільстві. Цілі полчища відьом, що ширяють у нічному небосхилі, «перевертні» (сьогодні вони в погонах, суддівських мантиях), повсюди

¹³ Див.: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 344.

¹⁴ Порівняйте у Гете: «Символіка перетворює явище на ідею, ідею на образ, так, що ідея, висловлена навіть всіма мовами, залишилась би такою, що не піддається виразу» (Цит. за: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. — М.: Мысль, 1993. — С. 645).

¹⁵ Дім — найчистіший зі всіх вияв раси, який тільки буває. Душа людей і душа їхньої оселі — одне і теж (Див.: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998 — С. 122, 123).

оточують нас, причому, вони мають людський вигляд і є «добропорядними громадянами», «недоторканими нардепами», а всі разом – творять саме таке, земне царство диявола. Там, у світі темряви, панує чорна магія й шабаші відьом, нічні гульбища на гірських вершинах, ворожки змішують чарівне зілля і складають різні закляття. Князь темряви і «темників» зі своїми родичами — матір'ю і кульгавою бабою (адже в нього не може бути дружини і дітей: саме його існування – це посміховисько над таїнством шлюбу), разом із іншими грішниками: падшими ангелами і потворними посіпаками — є одним із найвеличніших творінь у всій історії релігії. Жодна релігійна свідомість не переживає так глибоко і яскраво існування іншого світу. Його гротескні образи – із рогами, кігтями і кінськими копитами – виявляються вже цілковито оформленими у постановочних містеріях XI ст., вони скрізь сповнені художньої фантазії, і без них уже неможливо уявити собі готичний живопис. Диявол хитрий і підступний, однак сили світла перемагають його. Він і всі його виродки збитошні, наділені невгамовною енергією, здатні на неабияку видумку і підступну фантазію; їхньому пекельному сміху протистоїть просвітлена усмішка Цариці небесної.

Міф Марії і міф диявола формувалися у свідомості одночасно й паралельно, відтак один без одного не можуть існувати. Невіра і в один, і в іншій – смертельний гріх. Основою культу Марії є молитва, а культу диявола – заклинання й екзорцизм (таїнство вигнання диявола або нечистої сили). Обидва світи мають свої легенди, своє мистецтво, свою схоластику і містику.

Уже тоді з'являється *символіка кольору*, чого нема в жодній з ранніх релігій. Мадонні належить синій і білий, дияволові — чорний, сірчано-жовтий і червоні кольори, а на його вбранні, то там, то тут, спалахують зірочки. Святі й ангели (усі в білому), наче зависають у блакитній височині, а чорти стрибають і шкутильгають, відьми ж гасають ночами. Лише те й інше –

Світло й *Ніч,*
Любов і *Страх,*

все разом своєю невимовною задушевністю заповнюють готичне мистецтво. Це не просто «художні» фантазії, у них вірили з такою силою, що сама думка про докази була вже

блюзнірством.

Отже, кожна культура має свій рід любові, за допомогою якого вона споглядає Бога. Як така, культура завжди буде недосяжною або незрозумілою для усіх інших. Проте глибинні імпульси душі завжди залишаються підпорядковані прасимволові саме цієї і ніякої іншої культури.

Готика – це коли під гімни Марії, сповнені полум'яної любові до Цариці небесної, здіймався дим аж до самого неба з незчисленних вогнищ, на яких у муках умирали люди. Біля соборів на постаментах стояли шибениці й колесо для катування. Усякий тоді жив, усвідомлюючи жахливу небезпеку – він боявся не ката, а пекла. Жінка – це гріх, такою її бачили великі аскети. Диявол убирається в силу лише через жінку, відьма – розповсюдниця смертельного гріха. Сотні тисяч відьом були переконані, що вони дійсно ними є. Вони доносили самі на себе, щоб вимолити собі спокуту, із найчистішої любові до правди вони розповідали на сповіді про свої нічні літання і про угоди з дияволом. Інквізитори, зі сльозами на очах, лише зі співчуття до грішників наказували їх катувати, щоб врятувати їхні душі. Це – готичний міф, із якого постали хрестові походи, готичні собори (у яких ідея горіння, втілена в камені), задушевний живопис і містика. У тіні цього міфу розцвіло те готичне відчуття щастя, глибину якого ми ніколи не зможемо собі уявити.

Тоді цим не «насолоджувалися»: за всім цим стояла смерть, адже диявол заволодів людською душею і спокушає її до ересі, хтивості та чаклунства. Наприклад, запліднювати жінку можна і треба, але кохатися з насолодою – страшний гріх. На землі треба було вести проти диявола, що = гріхові, війну вогнем і мечем, спрямовуючи їх проти людей, що йому піддалися. Сьогодні було б навіть зручно – відмислити все це з тих століть, однак без такої жахливої дійсності від всієї готики залишиться одна романтика.

Обов'язковою передумовою світовідчуття *епохи Відродження* є сильна готична віра. Люди знову слідуєть природі як своїй наставниці. Наслідувати природу – означає наслідувати її душу, а не її зовнішню оболонку. Треба, нарешті, відкинути казку про відновлення «античності». Слово «Відродження» означало тоді готичний злет, що розпочався близько 1000 р., нове фаустівське світовідчуття,

нове переживання свого *Я у нескінченності*. Античність радше була модою і не більше, а її міфи – розважальним матеріалом.

Картина світу античної людини завжди була пов'язана з її прасимволом – окремо взятим матеріальним тілом. Гомерівські поеми швидше ускладнюють нам пізнання, ніж його полегшують. Аполлонівська культура дала новий, лише їй одній властивий ідол божества – людське тіло, що купається у променях сонячного світла, герой виступає тут як посередник між людиною і богами. Тіло творить фундаментальну форму всього буття. Космос – це завжди сума всіх одиничних тіл, тоді як логос – їх порядок. Тому надзвичайно важливим компонентом грецької культури є *атона* – змагання у будь-чому – у фізичних вправах, музиці, поезії, полеміці тощо. Отже, мислити по-античному – означає мислити тілесно присутніми речами. Аполлонівська релігія молилась на тіло, орфічна його відкидала, релігія ж Деметри – святкувала мить його виникнення: зачаття й народження.

Лише на потужному тлі нового світу у фаустівській душі виростає відчуття того, чим воно є. Ніде інде й ніколи проблема *свободи волі* не продумувалася глибше і з такою мукою. Інші культури зовсім її не знали.

Мати *право на свободу волі* – це єдиний дар, про який молить небо фаустівська душа. Адже спокуситися (передати себе дияволу) означає передати свою волю у його розпорядження.

Разом з міфами про Марію й диявола, третім великим витвором готики є *таїнство покаяння*, само воно повідомляє дійсну глибину й значущість першим двом: воно розкриває останні таїни душі цієї культури і тим ставить її окремо від усіх інших. У фаустівському ж покаянні закладена *ідея особистості*. Це неправда, що її відкрило Відродження. Або ж «відродило» чи відкрило заново. Антична людина – це тіло, наділене душею, поміж багатьох абсолютно незалежних одна від одної одиниць. Фаустівська ж людина є центром світобудови і своєю душею охоплює ціле. Особистість (індивідуальність) означає, однак, не щось одиничне (окреме), а *єдине й неповторне*. Відродження дало ідеї особистості лише блискучу редакцію, так, що кожен відразу був здатний на те, щоб її помітити. Отже, разом із готикою народилася

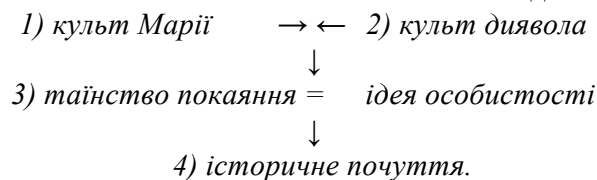
особистість, і саме вона стала найглибшим її надбанням.

Кожна людина здійснює покаяння лише для самої себе. Тільки вона може пізнавати своє сумління. Хрещення абсолютно безособове. Людина до нього залучається просто тому, що вона – людина, а не тому, що вона саме ця людина. Ідея ж покаяння передбачає, що будь-яка діяльність набуває своєї унікальної значущості лише через того, хто його здійснює. Хрещення здійснюється, покаяння ж здійснює кожний сам у собі і для самої себе.

Звідси і бере початок *четвертий* великий витвір готики. Через каяття, через сумлінне пізнання минулого, постає велика школа *історичного почуття* фаустівської людини.

Будь-яка сповідь – це автобіографія. Таке звільнення у дійсному сенсі слова настільки для нас важливе, що відмова у відпущенні гріхів веде до відчаю, навіть до самогубства.

Отже, становлення історичного почуття фаустівської людини, що формувалось у лоні готичної свідомості, охоплює чотири найважливіші моменти і схематично виглядає так:

Нації *фаустівського стилю* від 1000 року¹⁶ сприймали себе скрізь як німці, італійці, іспанці або французи. В основі народної форми цієї культури, так само як в основі готичної архітектури й обчислення нескінченно малих величин, лежить *потяг до нескінченного*, причому і в просторовому, і в часовому розумінні. Національне почуття охоплює, з одного боку, географічний горизонт, подібного якому нема в жодній культурі. Горизонт можна схарактеризувати лише словом «грандіозний», враховуючи дуже ранні часи і тодішні засоби пересування.

Ідея вітчизни, що впливає з фаустівського національного існування, потягла за собою іншу, яка власне, і творить

¹⁶ 1000 рік – високосний рік, що почався з понеділка за юліанським календарем, григоріанський календар було розроблено на заміну юліанського і запроваджено лише 4 жовтня 1582 р. Папою Римським Григорієм XIII, нині григоріанський календар визнано у світі як міжнародний стандарт. 1000 р. завершив X ст. і перше тисячоліття нової ери. Напередодні есхатологічні очікування підігрівалися французькими монахами, частина віруючого населення в очікуванні кінця світу, вирушила до Єрусалиму, щоб там померти. Для історії Старого Світу цей рік вважається умовним кордоном між Раннім і Високим Середньовіччям.

західноєвропейські нації: *династичну ідею*. Фаустівські народи – це історичні народи, вони відчують свій зв'язок не через місцезнаходження (як аполонівські) або *konsensus* (магічні), а *через історію*: як символ і носій спільної долі тут з'являється зримий панівний дім – дім Бурбонів або Габсбургів, що створив політичну історію. Династична ідея сприймалась і переживалась так глибоко, що нікчемність тієї або тієї царственої персони не могли похитнути династичних почуттів: важлива була ідея, а не особа. І заради ідеї тисячі людей переконано йшли на смерть у зв'язку з незначними генеалогічними розбіжностями.

Західноєвропейська культура раз і назавжди пов'язала ідею нації з історією. Якщо *антична історія* з погляду аполонівської людини була ланцюжком випадковостей, який вів від однієї миті до іншої, а *магічна історія* — є послідовною реалізацією всесвітнього плану складеного Богом, який здійснюється від створення і до загибелі — у долях народів і через народи, тоді – *фаустівська історія* — це здійснення одної-єдиної великої волі, свідомої логіки: правителі тут стоять на чолі націй і репрезентують їх. Звідси висновок: усі нації Заходу – *династичного походження*, адже династія уособлює *історію*.

У той час, коли на Заході панує випадковість і партикуляризм, у східному світі відбувається інтеграція цілого, яка ліквідує будь-який партикуляризм і усяку залежність. Предмет поклоніння магометан суто інтелектуальний, Аллаха не можна ні малювати, ні уявляти. Магомет — пророк, але людина, яка не може бути вищою за людські слабкості.

Іслам (*покірність*) як велика потуга ліквідує кордони, усякі національні та станові відмінності. Ніщо – політична вага, майновий стан, походження – не мають жодної цінності, проте людина має цінність *як віруюча особа*. Обов'язки магометанина: поклонятись Єдиному Богові, вірити у нього, дотримуватися посту, відмовлятись від плотських почуттів та відособлення, давати милостиню. Найвища заслуга – умерти за віру, і той, хто віддасть життя за віру, потрапляє до раю.

Європа на той час залишається околицею ісламського світу з його торговими караванами, переміщенням людей, культурним і релігійним життям. Пробуджується життя у

містах, з'являється клас бюргерів, незабаром з'являються перші університети, повторно відкривається римське право, починає свій розвиток народна література. Візантія заклопотана християнізацією Київської Русі й варварських слов'янських племен. У Парижі тоді мешкає 20 тис. осіб, у Києві близько 50 тис., у Римі – лише 35 тис. Шлях із варяг у греки – лише бліда тінь від торговельного Шовкового шляху з Європи до мусульманського світу й далі в Китай. Центром розвитку науки залишається мусульманський світ.

У християнському світі відтоді, як папа коронував Карла Великого 800 р. після Р. Х. і останній отримав титул імператора, утвердилося фактично дві імперії, у яких згодом християнська релігія розділилась на дві церкви:

грецьку та *римську*.

Вже тоді папство перебувало у занепаді. Цей час історики назвуть *Saeculum Obscurum* (темні віки), або *поронократія* (правління повій), що неминуче привело до Великої схизми – остаточного розколу християнської церкви на католицьку та православну у 1054 р.

Проте держава Карла Великого була ще дуже великою. Держава – це стабільні органи управління і державні інститути. Король стояв на чолі державних посадових осіб (або чиновників) і визнавався принцип спадкоємності королівської влади. Він же воєначальник і найбільший землевласник.

Духівництво в епоху Карла Великого набуває великої ваги, воно звільнялось від податків, відкривало церкви та монастирі як притулок, тобто як недоторкані схованки для злочинців і волющюг.

Отже, держава Карла Великого є першим об'єднанням християнства в державну організацію, що виникла із самого християнства, тоді як Римську імперію зруйнувало християнство. Тут спостерігаємо *найкращий державний лад і найгірший стан у суспільстві* – це суперечність, і її потрібно було розв'язати. З такою суперечністю людство вступило в *середні віки*. Реакція довго не примусила на себе чекати, а саме реакція:

- а) окремих націй супроти повного панування франків;
- б) індивідуумів проти законів і державної влади, проти субординації;
- в) реакція церкви й духівництва проти дійсності.

Намітився перехід від феодальної системи до

монархічної влади: феодалізм – це багатовладдя, де існують пани й холопи, тобто складна система особистої залежності, коли *«васал мого васала – не мій васал»*. Монархія – один пан і немає жодних холопів, навпаки, долає особисту залежність, свавілля окремих осіб і встановлює загальну організацію влади. Чи немає тут суперечності? Ні, адже саме завдяки свавільній (необмеженій) централізованій владі утверджується загальна організація. Це етап, коли васали перетворюються на державних чиновників, які вже не служать своєму сюзеренові, а виконують закони.

Якщо монархія виходить із феодалізму, то на початку вона має його характер. Це зовнішній вияв духа. У внутрішньому плані здійснюється перехід індивідуумів від їх користування приватними правами до станової корпоративної організації.

Васали відчувають силу лише завдяки своєму об'єднанню у соціальну верству. З цього моменту можемо констатувати початок утворення держав, тоді як феодал не визнає ніяких держав.

Наступний момент, що характеризує середньовічну культуру і дух епохи – це різниця між діяльною людиною, яка творить історію, і ученим, який її тільки замальовує, і *«увіковічне»*. У всіх культурах писемність у розпорядженні духівництва, до якого треба віднести, як письменників, так і учених пізніх часів. Знать завжди зневажає письмо. Вона тільки *«велить записати»*. Споконвіку ця сфера діяльності була справою духівництва. *«Вічними»* істини стають зовсім не в живому спілкуванні, а лише на письмі. Якщо на раньому етапі середньовіччя чітко і однозначно зафіксована протилежність

замку *й* *собору,*

то згодом, вказана протилежність, неминуче продовжиться як –

дія *чи* *пізнання?*

Першоджерело завжди зберігає

факти, священне письмо – *істини.*

Те, що тут є

хроніка й архів, там – *підручник і бібліотека.*

Будь-яка культура, пробуджуючись, застає й помічає *«вічні»* селянські мови, які майже не беруть участі в подіях великої історії. Проте саме в колі аристократії й духівництва мови стають культурними мовами, причому мовлення

належить

замку, а мова – собору.

Так тотемний бік стверджує кров і час, а бік табу їх заперечує. У замку і ранніх дворах формуються живі культурні мови. Мовлення – це мовний звичай, добрий вишкіл, хороший тон у звукоутвореннях і зворотах, вишуканий такт у доборі слів і способі їх вираження. Усе це характерні ознаки раси; цьому навчаються не в чернечій келії і не в кабінетах ученого, а в шляхетному товаристві й на живому прикладі. Ці великі діяння, внаслідок якого культура досягає свого повноліття, є досягненнями раси, а не цеху.

Мета мовної культури духівництва – поняття й висновки. Вони працюють над тим, щоб слова й форми речення застосовувалися діалектично. Так виникає й активно зростає відмінність між

*придворним і схоластичним,
світським і розсудковим*

уживанням мови.

Принципу теоцентричної ієрархії підкорюється філософія і наука. Вершину піраміди посідає: *теологія* (вчення про Бога), ступенем нижче – її «служниця» – *філософія*,

а ще нижче, *всі інші науки.*

Звідси впливає примат душі над тілом, волі та почуттів над розумом. Найважливішу філософську проблему античності – відношення мікро і макрокосмосу замінено проблемою «Бог – душа».

Для людини Заходу дуже важко відшукати поняття, що приблизно могло б визначити й передати ідею магічного «простору». Адже «простір» у сприйнятті цих двох культур – принципово різні речі. Східний світ *як печера* настільки ж відмінний від фаустівського світу *як безмежного простору* із пристрасним пориванням людини проникнути в його глибину, так і від *античного світу як сукупності тілесних речей*. Усе відчуття або розуміння, вся віра або знання людини оформлюється первинною протилежністю. В античності панівною протилежністю була протилежність

*матерії й форми;
на Заході: сили й маси.*

Чим же відрізняється магічна людина від аполлонівської й фаустівської, з погляду розуміння права і джерел правотворчості?

Античне право створене громадянами і для громадян, як

вираз волі свого співплемінника, це право повсякденності, навіть миті; тут персона = тілу = полісу; герой, персона (тіло), раб (тіло, але не персона). Джерелом правотворчості виступає безпосередній практичний досвід людини, звідси – відсутність суддів як стану, правотворчість ґрунтується на успіху, суд – це інстанція розуму.

Фаустівське право формувалось як правотворча влада судді, ідея права постає як вічна значущість, слід майбутнього. Тут право государів – право всього народу, суддівство діє як стан, право ґрунтується на доказі, суд – вже інстанція справедливості.

Магічне ж право непомітно виникає право громади, яка сповідує певну релігію, право – частина божественного порядку, де юридична особа є колективною істотою. Право ґрунтується на авторитеті того імені, яке воно на собі несе, дух Бога = духу громади; якщо досягнуто *consensus* 'у, істина вже встановлена; суд – інструмент покарання.

Отож, *фаустівська людина* наділена якимсь неповторним і унікальним Я, як вільною силою, вона самостійно ухвалює своє рішення щодо нескінченного простору в останній інстанції. Звідси і ті фаустівські устремління і прагнення до нескінченно віддаленої мети.

Аполлонівська людина відчуває себе як *soma*¹⁷ поміж інших і відповідає тільки сама за себе.

Магічна людина є лише частиною пневматичного (духовного) *Ми*, і почувається лише членом *consensus* 'у, який, завдяки Божому духові, не допускає будь-якої помилки, але і дає їй можливість виявити своє Я. Найперше, що відчуває на собі людина магічної культури, від раба до пророка або халіфа, це не нескінченний плин часу, що не дозволяє повернути жодної втраченої миті, а раз і назавжди встановлений

початок і кінець

«цих днів», між якими споконвіку визначене людське існування. Не тільки світовий простір, а й світовий час виявляється тут печероподібним, з чого випливає внутрішня, справді магічна впевненість: «усьому свій час», що робить фаустівську суєту незрозумілою й позбавленою будь-якого сенсу.

¹⁷ *Soma* — грецькою мовою означає тіло.

Отже, християнство пережило дві бурхливі епохи великого ідейного руху:

- від 0 до 500 рр. на Сході;
- від 1000 до 1500 рр.,
- від 1517 р. – дотепер на Заході.

У всіх культурах *Реформація*¹⁸ означає одне і те саме: повернення віри до чистоти її первісної ідеї, якою вона постала у перші великі століття. Цей рух є у будь-якій культурі, незалежно від того, чи знаємо ми щось про нього, чи ні.

Реформація – це готика, це її закінчення, її заповіт. Усі реформатори від Лютера через Йоахима Флорського, хто вперше запровадив слово «*reformare*», до Кальвіна – прагнули внутрішньо завершити готичне християнство, а не подолати його.

Реформація скасувала увесь світлий і втішний бік готичного міфу: культ Марії, вшанування святих, мощі, ікони, паломництво, святі дари. Залишився тільки міф про диявола (геловін) і відьом, злобних чаклунів та добрих чарівників, як Гаррі Поттер.

Духовна творча сила виникає не з Реформацією, а після неї. Справжнім її витвором була *вільна наука*. Ще для Лютера вченість була цілковито *ancilla theologiae*¹⁹, тобто знання служило виправданню віри, а не її спростуванню.

Тепер же критична потуга міського духу набула такої ваги, що вже не підтверджувала віру, а перевіряла й випробовувала її. Першим об'єктом духовної діяльності стали істини віри, причому сприйняті розсудком, а не серцем. Це і відрізняє схоластику раннього часу від справжньої філософії бароко.

Із найважливішого для середньовіччя завдання: *філософізації теології* і *теологізації філософії* виникає *патристика*, авторитет якої був найвищим після авторитету Святого писання.

Характерною властивістю середньовічного мислення взагалі і філософського зокрема є ретроспективність і традиціоналізм, тобто звернення до минулого. Чим

¹⁸ За легендою 500 років тому *Мартін Лютер* прибав до дверей церкви у Віттенберзі свої знамениті 95 тез про індульгенцію, тоді, як друкарський верстат *Йоганна Гутенберга* (1450), з рухливими літерами, зробив їх загальнодоступними для читаючої публіки – це вже історичний факт. Християнський світ ще раз розколовся, і на світ з'явилися протестанти.

¹⁹ Лат.: *ancilla theologiae* – служниця теології.

стародавніше, тим достовірніше, чим достовірніше, тим істинніше вчення – така максима середньовічної свідомості. Найстародавніше – це Біблія, а тому вона є зведення всіх можливих істин.

Виходячи з цього, середньовічний філософ (діалектик) – або як його називали *філософ-екзегет* (тлумачник) постійно звертався для підтвердження своїх думок до біблійного, або патристичного авторитету.

Творчий метод, що панував за середньовіччя можна назвати іконографічним. Його завдання – передати сучасникам і нащадкам образ істини, таким яким він дається в першообразі, нічого не додаючи від себе. Античний філософ завжди перебував у пошуках істини, і ніколи не був упевнений чи віднайде її, тоді як філософ-екзегет свято був переконаний, що істина вже відома, вона викладена у Святому Письмі, її потрібно лише «видобути» (подібно до того, як це роблять шахтарі, видобуваючи вугілля, створене тисячолітньою історією розвитку природи), тобто видобути, розтлумачити і якнайкраще донести до людей.

I. Найнижчим ступенем екзегетичного аналізу тексту є семантичний або навіть етимологічний аналіз, тобто аналіз *слова*, його значення, походження тощо.

II. Наступним, більш високим ступенем екзегети був *концептуальний аналіз*, коли предметом аналізу стає вже не слово, а *думки автора*, тобто текст, що коментує філософ. Тут місце реконструкції посідає *конструкція*, тобто нав'язування авторитету свого власного погляду на предмет. За середньовіччя місце античних «*понять*» зайняли середньовічні «*концепти*».

III. Найвища ступінь середньовічної екзегети може бути названа спекулятивною або *системотворчою*. На цьому етапі текст, частіше вибрані місця з тексту, або лише цитати, стають тільки приводом, поштовхом для розвитку автором власних ідей. Подібно до того, як за розвинутого соціалізму покликання на партійні документи і «класиків» були обов'язковою умовою наукового дослідження гуманітарного і соціально-політичного спрямування.

Висновок: а) філософська екзегетика у ранній період, як правило служила раціональним підтвердженням позицій авторитету, наприклад Святого Писання;

Аквінський, Іоанн Дунс Скот). Усі великі філософи цього періоду були вчителями богословських шкіл, або середньовічних університетів.

Ця філософія в звичайному розумінні була «схоластичною», тобто шкільною філософією, діалогом вчителя і учня, де вчитель користувався повагою за ерудицією і педагогічну майстерність, а учень за старанність і сприйнятливність

Мислитель середньовіччя – це перш за все вчитель, тому протягом століть розроблялись проблеми пояснення і майже зовсім не торкались проблеми *евристики*.

Слід визначити, що достоїнством середньовікового філософа була ерудиція, яка мала тенденцію до універсалізації.

Взагалі середньовічному філософуванню притаманна неймовірна щирість, не перевершена жодною іншою епохою. Чужими йому були поза і кокетство²⁰, які так властиві філософії нашого часу. Мислитель говорить те, що думає, але мислить, природно, відповідно до духу і стандартів свого часу.

Середньовічний філософ у своїх творах – яскравий приклад тому «Сповідь» Августина – не тільки фіксує результат своїх пошуків, він достовірно розкриває перед читачем *всі таємниці творчої лабораторії*, викладає історію та логіку своїх сумнівів, вагань, помилок, невдач і знахідок – це розповідь про грішну молодість Августина і навернення його до християнства. Інший твір, що вийшов з-під пера цього автора, під заголовком «Розмови з самим собою» – наче продовження «Сповіді». Тут блаженний Августин прагне довести, що щастя людини залежить від простих і всім зрозумілих християнських чеснот: *віри, надії і любові*. Його твори мали такий величезний вплив саме тому, що цілком узгоджувалася з духом того часу і настроєм суспільства.

П'єр Абеляр належить до «живих символів» тої доби, філософ-новатор, який випередив свій час і увійшов у світову культуру, завдяки своєрідній автобіографії під назвою – «Історія моїх страждань», мотив яких – історія трагічного

²⁰ Наприклад, Протагор написав книгу «Про богів», яка починалася так: «Про богів я не вмію сказати, чи існують вони чи ні і які вони на вигляд. Адже багато перешкод для знань – неясність справи і стислість людського життя».

кохання Абеяра та Елоїзи.

Отже, у середньовічних розмовах, сповідях і стражданнях простежується постійний конфлікт – зовнішній і внутрішній, що є головною рушійною силою згаданих творів. Персоніфікація особистості пов'язана із виникненням особистого внутрішнього світу, в якому борються добро і зло, дух і плоть, розум і почуття, світ в якому є суд (суд совісті) і свій закон (внутрішній логос, як відображення Логосу Божественного). Цей світ закритий для інших людей, але абсолютно прозорий лише для Бога. Тільки перед Богом відповідає людина за свої вчинки і думки. При цьому праведність помислів для оцінки особистості важить не менше, а більше ніж добродесний вчинок.

Висновок: а) для схоластики, авторитет це – віра, яка служить тут лише початком і засобом, філософія і розум – кінцем і метою;

б) для патристики і всього раннього середньовіччя, навпаки, засобом служить розум і філософія, метою – віра і авторитет Святого Письма;

в) схоластика завжди вважала патристику для себе класикою;

г) якщо патристика формувала спосіб мислення і філософствування, то схоластика тільки ним користувалась;

д) для патристики характерна більша самостійність думки, менша її залежність від авторитету, щоправда і менша дисциплінованість, більш очевидна суперечливість;

е) патристика і схоластика – явища цілком однорідні і перша служить тільки початком того, продовженням чого служить інша.

На завершальному етапі розвитку філософської думки за Середньовіччя розгорнулася неабаяка полеміка між представниками реалізму та номіналізму. Одна з центральних тем дискусії – проблема універсалій.

Номіналісти (лат. *nomen* – ім'я) переконані – реально існують лише поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття (так звані *універсалії*) тільки назви, народжені людським мисленням.

Реалісти – навпаки вважали, що загальні поняття (універсалії) є не відображеннями предметів і явищ світу, а реальними духовними сутностями, які складають субстанцію речей. Загальне існує *до речей* (тому, що створене Богом, тобто існувало в божественном задумі), у

речах (тому, що складає сутність речі) і *після речей* у поняттях людського розуму, тобто живе в реальності.

Загальний висновок або принципи, які в сукупності склали фундамент всієї середньовічної філософії, стали основою її світогляду.

Теоцентризм.

Ідея троїстості Бога як Творця, Спасителя і Святого Духа.

Креаціонізм (створення) проголошує все, що змінюється створене Богом з нічого, і, навпаки, все, що створене, прагне до знищення тобто до небуття.

Провіденціалізм, Бог перманентно править світом, який він створив, людською історією, провидінням кожної людини. Стосовно космології цей принцип призвів до ідеї світової гармонії.

Персоналізм, цей принцип вимагав розуміння людини як «персони» – неподільної особистості, яка наділена розумом і свободою волі (це вже не мікро і макрокосмос), людина створена за образом і подобою Бога, і наділена совістю.

Ревеляціонізм, принцип, згідно якому самий надійний і достовірний спосіб пізнання найбільш важливих істин полягає в осягненні смислу Священних Писань, які вбирають в себе Божественне одкровення, тобто розкриття перед людиною Божественної волі і тайн буття.

Поняття історії, яка має свою ціль – моральний прогрес людства.

Поняття творчості як свободи, на противагу слідування космосу. Космос – лише результат гармонізації хаосу; там творець колектив, людина настільки, наскільки вона розчиняється в колективі, за середньовіччя – творець вже суб'єкт, подібно до Бога він творить щось із нічого; для одних творчість – слідування космосу, для інших – творчість як свобода.

Свобода волі, в якій людина не залежить від Бога, полягає в можливості здійснити гріх або утриматись від нього. Звідси випливає і найвища справедливість, яка «віддає кожному належне, без омани і будь-якої поблажливості» (Августин).

Summa summarum. Якщо середньовіччя і були «темними віками», то не всі тоді спали. Кожний із нас переживав такий стан вночі коли ми не читали, не писали, руками нічого не майстрували, просто думали, розмірковували, одним словом – мислили і це була внутрішня робота духу, яка рано чи пізно вийде на світ Божий.

Саме тоді, у «темні віки», коли душа культури пробуджується до свідомості у своєму ландшафті, починає формуватись і *фаустівська тяга до нескінченності*, яка призведе до розширення географічного горизонту: вікінги, хрестоносці, каравели Х. Колумба і Васко да Гама; друковане слово і вогнепальна зброя, як символи далекосяжної дії назавжди змінять наше життя; завдяки компасу і підзорній трубі суто теоретична гіпотеза, що ми живемо на кулястій поверхні – перетвориться на реальне відчуття того, що наша планета Земля кругла; готичне світовідчуття і подвійна нескінченність літочислення у різні боки від Р. Х. дали нам ідею перспективи і сформували нову картину світу як *безмежного простору* із пристрасним пориванням людини проникнути в його глибину; якщо властивості чисел Фібоначчі відображають основну закономірність росту організму у Золотій пропорції, то подвійний запис (подвійна бухгалтерія) фра Лука Пачолі – відкриває перед нами космос світу економіки; династичний принцип і кабінетна дипломатія перетворили політику на мистецтво можливого...

Разом із культом Марії й культом диявола, третім великим витвором готики є *тайнство покаяння*, само воно повідомляє дійсну глибину й значущість першим двом. У покаянні закладена *ідея особистості* – людини, яка є центром світобудови і своєю душею охоплює ціле. Особистість це не щось одиничне та окреме, а *єдине й неповторне* у всесвіті. У лоні готичної свідомості народилася *особистість* з унікальним *історичним почуттям*, яка і стала найглибшим її надбанням.

Тільки сильна готична віра може стати передумовою світовідчуття *епохи Відродження*, коли люди знову слідуєть природі як своїй наставниці, наслідувати природу означає наслідувати її душу, а не її зовнішню оболонку.

Yuriy Vilchynskyy, ScD in Philosophy, Professor, Chairman of the Department of Philosophy of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE BIRTH OF PHILOSOPHY FROM THE SPIRIT OF THE AGE: CULTURAL CROSS-SECTION

The article is devoted to the study of the Middle Ages culture and of what lies at the foundations of its philosophy – the idea of creation and the idea of revelation.

If the Middle Ages were «dark ages», then not everyone was asleep then. Each of us experienced such a condition at night when we did not read, write, did not do anything at all, just were thinking, reasoning, in a word – reflecting, and it was an inner work of the spirit which will sooner or later go out into the world of God.

Back then, during the «dark ages» when the spirit of culture awakens to consciousness in its landscape, a Faustian craving for infinity begins to form, which would then lead to expansion of the geographical horizon: the Vikings, the Crusaders, the carvels of H. Columbus and Vasco da Gama; typography and firearms as symbols of a far-reaching action would forever change our lives; thanks to the compass and the telescope the purely theoretical hypothesis that we live on a spherical surface would turn into a real feeling that our planet Earth is round; the gothic attitude and the double infinity of chronology in opposite directions from A. D. gave us the idea of a perspective and formed a new picture of the world as an infinite space with a human passion to dig into its depth; if the properties of the Fibonacci numbers reflect the basic pattern of organic evolution in the Golden proportion, then the double entry (double accounting) by Luka Pacioli opens in front of us the world of economics; the dynastic principle and cabinet diplomacy turned politics into the art of the possible...

Together with the cult of Mary and the cult of the devil, the third great creation of the Gothicism is the sacrament of penance, which itself reports the true depth and significance of the first two. The idea of the personality is put in penance - the person who is the center of the universe and who covers the whole with the soul. Personality is not something individual and separate, but it is the one and only in the universe. A person with a unique historical sense was born in the bosom of the gothic consciousness, which became its deepest heritage.

Only a strong gothic faith can become a prerequisite for the Renaissance worldview, when people again follow the nature as their mentor, and to follow the nature means to follow its soul, and not its outer envelope.

Key words: *Christianity, Middle Ages, gothic faith, soul of culture, pristymbol of infinity, idea of perspective, picture of the world, sacrament of penance, idea of personality, dynastic principle, history.*

References

1. *Bulgakov S.* Karl Marx kak religiozniy tip // Nash sovremenik. – 1990. – №11. [In Russian].
2. *Spengler O.* Der Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte [In Russian: *Shpengler O.* Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirivoy istorii. 1. Geshtalt I deystvitelnoy. – M.: Mysl, 1993. – 663 p.].
3. *Shpengler O.* Der Untergang des Abendlandes: Zweiter Band: Welthistorische Perspektiven. [In Russian: *Shpengler O.* Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirivoy istorii. 2. Vsemirnoistoricheskie perspektivy. – M.: Mysl, 1993 – 606 p.].

Стаття надійшла 05.10.2017